

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

ISSN: 2148-2292

12 (3) 2025

Academic Journal of History and Idea

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received: 04.05.2025

Kabul tarihi | Accepted: 15.06.2025

Yayın tarihi | Published: 25.06.2025

Saliha Gizem Önder

<https://orcid.org/0000-0003-0784-1729>

PhD Student, The Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan, Department of Administrative Management, Azerbaijan, ondersalihagizem@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Önder, S. G. (2025). Türk respublikalarının mərkəzi-yerli idarəetmə orqanlarının hüquqi çərçivədə müqayisəsi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12 (3), 471-501.

Türk Respublikalarının Mərkəzi-Yerli İdarəetmə Orqanlarının Hüquqi Çərçivədə Müqayisəsi

Xülasə

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra müstəqillik qazanan türk respublikalarının idarəetmə sistemlərində baş verən institusional dəyişikliklərin təhlili mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. Bu dəyişikliklər mərkəzi və yerli idarəetmə orqanlarının təşkilati strukturuna, funksional bölgüsünə və qarşılıqlı münasibətlərinə ciddi təsir göstərmişdir. Xüsusilə prezident institutu, nazirlər kabineti, yerli icra hakimiyyətləri və yerli özünüidarəetmə orqanlarının hüquqi əsaslarla formalaşması və fəaliyyəti bu sistemin əsas sütunlarını təşkil edir. Məqalədə Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistanın konstitusiyaları və qanunvericilik aktları əsasında adıçəkilən idarəetmə qurumlarının təşkili, səlahiyyət bölgüsü və institusional münasibətləri müqayisəli şəkildə araşdırılır. Bu çərçivədə, hər bir ölkənin özünəməxsus hüquqi idarəetmə modeli formalaşdırdığı, eyni zamanda ortaq tarixi və siyasi kontekstdən qaynaqlanan müəyyən ümumi tendensiyaların da müşahidə olunduğu nümayiş edilir.

Açar sözlər: Türk Respublikaları, Prezidentlik İnstitutu, Nazirlər Kabinəti, Yerlərdə İcra Hakimiyyəti, Yerli Özünüidarəetmə

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

Comparison of Central-Local Government Bodies of Turkic Republics in Legal Framework

Abstract

The analysis of institutional changes in the administrative systems of the Turkic republics that gained independence after the collapse of the Soviet Union is of great scientific importance. These changes had a serious impact on the organisational structure, functional division and mutual relations of central and local government bodies. In particular, the formation and activity of the presidential institution, the Council of Ministers, local executive authorities and local self-government bodies on the legal basis constitute the pillars of this system. In the article, on the basis of the constitutions and legislative acts of Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan, the organisation, distribution of powers and institutional relations of the above-mentioned administrative bodies are comparatively examined. In this context, it is shown that each country has formed its own unique legal model of governance, at the same time, certain general trends are observed, arising from a common historical and political context.

Keywords: *Turkic Republics, Presidential Institution, Council of Ministers, Local Executive Authorities, Local Self-Government*

Giriş

Türk respublikalarında mərkəzi və yerli idarəetmə sistemlərinin formalaşdırılması konstitusiyə müddəaları və müxtəlif qanunvericilik aktları əsasında tənzimlənir. Hər bir ölkədə idarəetmə institutlarının əsas prinsipləri konstitusiyada müəyyən olunsada, bu qurumların daxili strukturu, funksional səlahiyyətləri və əhatə etdikləri ərazi bölgüsü daha çox ayrıca qanunlar vasitəsilə detallı şəkildə müəyyənləşdirilir. Prezident institutu, Nazirlər Kabineti, yerlərdə icra hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının hüquqi statusu və fəaliyyət mexanizmləri ölkədən ölkəyə fərqlilik göstərir. Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistanın mərkəzi və yerli idarəetmə modellərinin müqayisəli təhlili bu dövlətlər arasında həm ortaq cəhətləri, həm də fərqli institusional yanaşmaları üzə çıxarmaq baxımından əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 1995-ci il noyabrın 27-də qüvvəyə minmiş və bu tarixdən etibarən bir sıra mühüm əlavə və dəyişikliklərlə hüquqi qüvvəsini davam etdirmişdir. Xüsusilə 2002-ci il avqustun 24-də, 2009-cu il martın 18-də və 2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq referendumları nəticəsində Konstitusiyada bir sıra maddələrə yenidən baxılmışdır. Dövlət başçısının hüquqi statusu və səlahiyyətləri Konstitusiyanın “dövlət hakimiyyəti” adlanan üçüncü bölməsinin altıncı fəslində – 99-cu maddədən 113-cü maddəyə qədər – ətraflı şəkildə tənzimlənmişdir. Eyni bölmədə Nazirlər Kabinetinə dair normativ çərçivə

isə 114–123-cü maddələrdə əks olunmuşdur. Yerlərdə icra hakimiyyəti strukturları ilə bağlı müddəalar əsasən 124-cü maddədə və əlavə olaraq “Yerli icra hakimiyyətləri haqqında Əsasnamə”də öz əksini tapmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusu və idarəetmə xüsusiyyətləri üçüncü bölmənin səkkizinci fəslində təqdim olunmuşdur. Yerli özünüidarəetmə institutları olan bələdiyyələrə dair müddəalar isə Konstitusiyanın dördüncü bölməsinin doqquzuncu fəslində (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2016) və “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda təsbit edilmişdir.

Qazaxıstan Respublikasının Konstitusiyası 1995-ci il avqustun 30-da qüvvəyə minmiş və bu tarixdən sonra bir sıra əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. 1998, 2007, 2011, 2017, 2019 və 2022-ci illərdə keçirilən ümumxalq referendumları nəticəsində Konstitusiyaya əlavə və düzəlişlər edilmiş, bununla da sənədin hüquqi aktualılığı qorunmuşdur. Konstitusiyanın üçüncü bölməsində – 40-cı maddədən 48-ci maddəyə qədər – prezidentin vəzifə və səlahiyyətləri hüquqi cəhətdən tənzimlənmişdir. Dördüncü bölmə 64–70-ci maddələri əhatə etməklə, Nazirlər Kabinetinin təşkili və fəaliyyəti ilə bağlı əsas prinsipləri müəyyən edir. Səkkizinci bölmədə, xüsusilə 85–89-cu maddələrdə isə yerli dövlət idarəçiliyi və özünüidarəetmə institutlarına dair əsas hüquqi müddəalar təqdim olunmuşdur (Konstitutsii Respubliki Kazakhstan, 2022). Bundan əlavə, ölkədə mərkəzi və yerli idarəetmə mexanizmləri “Qazaxıstan Respublikasında yerli idarəetmə və özünüidarəetmə haqqında” qanunu ilə daha geniş hüquqi əsasda tənzimlənmişdir (Eto normal'naya praktika i samoupravleniye Respubliki Kazakhstan, 2001).

Qırğızıstan Respublikasının Konstitusiyası 1993-cü il mayın 5-də qüvvəyə minmiş və ötən dövr ərzində bir sıra mühüm əlavə və dəyişikliklərlə yenilənmişdir. Xüsusilə 1996, 1998, 2002, 2003, 2007, 2010 və 2021-ci illərdə keçirilmiş ümumxalq səsvermələri nəticəsində konstitusiya normalarında dəyişikliklər aparılmış və sənədin hüquqi dayanıqlığı təmin edilmişdir. Prezident institutuna dair əsas müddəalar Konstitusiyanın üçüncü bölməsinin 60–69-cu maddələrində, Nazirlər Kabinetinin təşkili və fəaliyyətinə aid hüquqi çərçivə isə beşinci bölmənin 83–92-ci maddələrində əks olunmuşdur. Yerli dövlət idarəçiliyi və özünüidarəetmə strukturlarına dair hüquqi əsaslar isə səkkizinci bölmənin 110–113-cü maddələrində təsbit edilmişdir (Kyrgyz Respublikasynskiy izbiratel'nyy okrug, 2021). Bununla yanaşı, 20 oktyabr 2021-ci il tarixində qəbul olunmuş “Qırğızıstan Respublikasında yerli dövlət idarəetməsi və yerli özünüidarəetmə orqanları haqqında” Qanun bu sahədə tətbiq edilən normativ-hüquqi mexanizmləri daha geniş şəkildə müəyyənləşdirir (Nazhmite zdes', chtoby uznat' bol'she ob administratsii i organizatsiyakh, 2021).

Özbəkistan Respublikasının Konstitusiyası 1992-ci il dekabrın 8-də qüvvəyə minmiş və bu dövrdən etibarən bir neçə dəfə genişləndirilmiş və dəyişdirilmişdir. 1993, 2003, 2007, 2011, 2014, 2017 və 2023-cü illərdə keçirilən ümumxalq referendumları nəticəsində Konstitusiyaya müxtəlif əlavələr və düzəlişlər edilmişdir. Konstitusiyanın "İnzibati-ərazi və dövlət quruluşu" adlı dördüncü bölməsinin on altıncı fəslə Özbəkistanın inzibati ərazi strukturu, on yeddinci fəslə isə Qaraqalpaqıstan Respublikasının statusu ilə bağlı tənzimləmələri özündə birləşdirir. Prezidentin səlahiyyətləri və hüquqi statusu beşinci bölmənin on doqquzuncu fəslində təqdim olunmuşdur. Eyni bölmənin iyirminci fəslində Nazirlər Kabinetinə dair müvafiq müddəalar yer alır. Yerli dövlət hakimiyyətinin əsasları və vətəndaşların özünüidarəetmə hüquqları isə iyirmi birinci fəslin tərkibində hüquqi çərçivə ilə müəyyənləşdirilmişdir (Konstitutsiya Respubliki Uzbekistan, 2023). Bununla yanaşı, "Yerlərdəki dövlət hakimiyyəti haqqında" (V sleduyushchem razdele my rassmotrim Uzbekistan, 2024) və "Vətəndaşların özünüidarəetmə orqanları haqqında" (Zakon respubliki Uzbekistan o vnesenii izmeneniy i dopolneniy v zakon respubliki uzbekistan «ob organakh grazhdanskogo obshchestva», 2013) qanunları ölkədə mərkəzi və yerli idarəetmə sistemlərini tənzimləyən hüquqi baza kimi əhəmiyyətli rol oynayır.

Türkmənistan Respublikasının Konstitusiyası 1992-ci il mayın 18-də qüvvəyə minmiş və bu dövr ərzində bir neçə dəfə genişləndirilərək dəyişdirilmişdir. 1995, 1999, 2003, 2006, 2008, 2016, 2017, 2020 və 2023-cü illərdə keçirilən ümumxalq səsvermələri nəticəsində Konstitusiyada müvafiq əlavələr və düzəlişlər edilmişdir. Konstitusiyanın üçüncü bölməsi "Türkmənistanda dövlət orqanları sistemi" adlanır və bu bölmənin ikinci fəslində Prezidentin səlahiyyətləri, dördüncü fəslində Nazirlər Kabineti ilə bağlı müddəalar, altıncı fəslində isə yerli dövlət orqanlarının təşkilinə dair hüquqi normativlər əks olunmuşdur. Yerli idarəetmə məsələləri isə Konstitusiyanın dördüncü bölməsində detallı şəkildə tənzimlənmişdir (Izбирatel'nyy okrug Turkmenistan, 2023). Eyni zamanda, "Türkmənistanın yerli özünüidarəetmə qanunu" (Zakon Turkmenistana o mestnom samoupravlenii, 2022) yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətini hüquqi çərçivəyə salmışdır.

1. Türk respublikalarında Prezidentlik institutu

Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyəti Prezidentə məxsusdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olmağı üçün namizədin müəyyən tələblərə cavab verməsi lazımdır: o, ali təhsilə malik olmalı, seçkilərdə iştirak hüququna sahib olmalı, başqa dövlətlər qarşısında öhdəlikləri olmamalı, ölkə ərazisində ən azı on il müddətinə daimi yaşamalı, ağır cinayətlərə görə məhkum olunmamalı, ikili vətəndaşlığa malik olmamalıdır. Prezident birbaşa, ümumi və bərabər

seçki hüququ əsasında, gizli, şəxsi, sərbəst səsvermə yolu ilə yeddi illik müddət üçün seçilir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2016). Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri isə Naxçıvan Muxtar Respublikasının ali rəhbəri vəzifəsini daşıyır (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2016).

Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidentləri, Prezident tərəfindən təyin olunur və vəzifədən azad edirlər. Yeni Prezident seçilənə qədər, Prezidentin vəzifələrini icra edən şəxs Birinci vitse-prezidentdir. Əgər Birinci vitse-prezident öz vəzifəsini yerinə yetirə bilməzsə, səlahiyyətlər, Birinci vitse-prezident statusu daşıyan digər vitse-prezidentə, həmin şəxsin də mümkün olmadığı halda isə Baş nazirə, o da yerinə yetirə bilmədikdə isə Milli Məclisin sədri tərəfindən icra olunur. Prezidentin vəzifədən kənarlaşdırılması, yalnız ağır cinayət törətməsi halında mümkündür və bu, Konstitusiya Məhkəməsinin təşəbbüsü ilə Milli Məclisə təqdim edilir. Milli Məclis deputatlarının 95 səs çoxluğu ilə qəbul edilmiş qərarla Prezident vəzifəsindən azad edilə bilər. Prezidentin toxunulmazlıq hüququna malik olduğu halda, vitse-prezidentin şəxsiyyəti də toxunulmazdır. Prezident və ailəsi ilə yanaşı, Birinci vitse-prezident və onun ailəsi dövlət tərəfindən təmin edilir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2016). Bu sistem, icra hakimiyyətinin Prezident administrasiyası daxilində daha da gücləndirilməsini və Prezidentin hökumət idarəetməsindəki rolunun möhkəmlənməsini nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Baş nazirin vəzifəyə təyin edilməsi və vəzifədən azad edilməsi səlahiyyətinə malikdir. Prezident, Nazirlər Kabinetinin üzvlərini vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir, eyni zamanda mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarını qurur. Ali Məhkəmə, Konstitusiya Məhkəməsi və apellyasiya məhkəmələrinin hakimlərinin təyin edilməsi üçün təqdimatları Milli Məclisə təqdim edir. Prezident, Milli Məclisin seçkilərinin keçirilməsini təyin edir və Baş prokuroru vəzifəyə təyin etmək və vəzifədən azad etmə səlahiyyətinə də sahibdir. Həmçinin, Silahlı Qüvvələrin ali komanda heyətini təyin edir və vəzifədən azad edir, ümumi və qismən səfərbərlik elan etmək hüququna da malikdir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2016).

Naxçıvan Muxtar Respublikası coğrafi olaraq Azərbaycan Respublikasının tərkib hissəsidir. Daxili işlərində müəyyən dərəcədə müstəqil olan bu respublika, xarici əlaqələr baxımından isə Azərbaycan Respublikasına tabe olur. Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə yanaşı, 1921-ci il martın 16-da Moskvada və 1921-ci il oktyabrın 13-də Qarsda imzalanmış beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir (Naxçıvan Muxtar

Respublikasının Konstitusiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu, 2018). Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş qanunlar, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, Prezidentin fərman və qərarlarına, həmçinin Azərbaycan Respublikasının qanunlarına və Nazirlər Kabinetinin qərarlarına uyğun olmalıdır (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2016).

Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti, ölkənin ali rəhbəridir. Prezident olmaq üçün namizədin müəyyən tələblərə cavab verməsi tələb olunur: o, ən azı qırx yaşında olmalı, son on beş il ərzində Qazaxıstanda yaşamış, dövlət dilini mükəmməl bilən və ali təhsilə malik vətəndaşlardan biri olmalıdır. Eyni şəxs bir dəfəlik Prezident seçilə bilər və bir daha bu vəzifəyə seçilməsinə icazə verilmir. Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti, Konstitusiyaya əsasən, respublikanın vətəndaşları tərəfindən gizli səsvermə yolu ilə birbaşa, ümumi və bərabər seçki hüququ əsasında yeddi illik müddətə seçilir. Qazaxıstan Prezidentinin digər pullu vəzifələrdə çalışması, nümayəndəlik orqanlarının deputatı olması və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olması qadağandır. Prezident vəzifəsini icra etdiyi müddət ərzində, siyasi partiyada üzv olmamalıdır. Prezidentin yaxın qohumları isə kvazi-dövlət sektoru və dövlətin siyasi vəzifələrində çalışa bilməzlər (Konstitutsii Respubliki Kazakhstan, 2022). Bu, Prezidentin siyasi müstəqilliyini və neytrallığını qorumaq, həmçinin dövlətin idarə edilməsində şəffaflıq prinsiplərini təmin etmək məqsədini daşıyır.

Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti yalnız dövlətə xəyanət etdikdə hüquqi məsuliyyət daşıyır və bu halda, parlament tərəfindən vəzifədən kənarlaşdırıla bilər. Prezidentin vəzifədən kənarlaşdırılması və ya ölümü halında, Prezidentin səlahiyyətləri Parlament Senatının sədrinə verilir. Əgər Senatın sədri bu səlahiyyətləri yerinə yetirə bilməzsə, məsuliyyət Parlamentin Məclis sədrinə keçir, Məclis sədrinin də bu vəzifəni yerinə yetirməsi mümkün olmadıqda isə, Respublikanın Baş naziri Prezidentin səlahiyyətlərini icra edir. Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti toxunulmazdır və Prezidentin və ailəsinin təhlükəsizliyi və təminatı dövlət hesabına həyata keçirilir (Konstitutsii Respubliki Kazakhstan, 2022). Prezidentin və ailəsinin toxunulmazlığı və dövlət tərəfindən təminatlandırılması, siyasi sistemin yüksək vəzifəli şəxslərinin təhlükəsizliyinin və dövlət idarəçiliyinin davamlılığını qorumağa yönəlmişdir.

Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti, Baş naziri vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir. Parlament Senatının razılığı ilə Prezident, Ali Məhkəmə Şurasının sədri, Konstitusiya Məhkəməsinin sədri, Milli Bankın sədri, Baş prokuror və Qazaxıstan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Komitəsinin sədrini vəzifəyə təyin edir və onları vəzifələrindən azad edir. Prezident,

eyni zamanda, respublikanın Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanı olaraq, Silahlı Qüvvələrin ali komandanlığını təyin edir və vəzifədən azad edir (Konstitutsii Respubliki Kazakhstan, 2022).

Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti ölkənin ali rəhbəridir. Prezident olmaq üçün namizədin müəyyən tələblərə cavab verməsi tələb olunur: ən azı 35 yaşında və 70 yaşdan yuxarı olmayan, fasiləsiz on beş il ərzində Qırğızıstanda yaşayan, dövlət dilini səmərəli istifadə edən vətəndaşlar bu vəzifəyə seçilə bilər. Prezident, Qırğızıstan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən altı il müddətinə seçilir və eyni şəxsin iki dəfə Prezident seçilməsi mümkün deyildir. Prezident vəzifəsini icra etdiyi müddət ərzində siyasi partiyada üzv olmamalıdır (Kyrgyz Respublikasynskiy izbiratel'nyy okrug, 2021). Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti yalnız cinayət əlamətləri aşkarlandıqda və Baş prokurorun rəyi ilə təsdiqlənmiş cinayət ittihamı əsasında vəzifədən kənarlaşdırıla bilər. Yeni Prezident seçilənə qədər, Prezidentin səlahiyyətləri Joqorku Keneş tərəfindən icra olunur. Əgər Joqorku Keneşin Prezidentin vəzifələrini yerinə yetirməsi mümkün deyilsə, səlahiyyətlər Baş nazir və ya Baş nazir vəzifəsini icra edən şəxs tərəfindən yerinə yetirilir (Kyrgyz Respublikasynskiy izbiratel'nyy okrug, 2021). Bu mexanizm, Prezidentin vəzifəsindən kənarlaşdırılması və ya digər səbəblərdən səlahiyyətlərinin boşalması halında dövlət idarəçiliyinin fasiləsiz davam etməsini təmin etmək məqsədini daşıyır.

Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti, Joqorku Keneşin razılığı ilə, Baş prokuroru vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir. Eyni zamanda, Prezident hökumət üzvlərini, milli təhlükəsizlik məsələləri ilə məşğul olan dövlət orqanlarının rəhbərlərini və onların müavinlərini vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir. Prezident, Qırğızıstan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanı olaraq, Silahlı Qüvvələrin ali komandanlığını müəyyənləşdirmək məqsədilə bu orqanların rəhbər heyətini təyin edir və onları vəzifələrindən azad edir (Kyrgyz Respublikasynskiy izbiratel'nyy okrug, 2021).

Özbəkistan Respublikasının Prezidenti dövlət başçısı olaraq, ən azı 35 yaşında, seçkilərdən əvvəl ən azı on il Özbəkistan ərazisində daimi yaşayan, dövlət dilini bilən vətəndaşlardan seçilə bilər. Eyni şəxs yalnız iki dövr prezidentlik edə bilər və bundan artıq prezident seçilməsi mümkün deyildir. Özbəkistan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən gizli səsvermə yolu ilə, birbaşa və ümumi seçki hüququ əsasında seçilən Prezident, yeddi il müddətinə vəzifələndirilir. Prezident vəzifə icrasını həyata keçirərkən, nümayəndəlik orqanının deputatı olmaq, başqa ödənişli vəzifə tutmaq və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna malik deyildir. Özbəkistan Respublikası Prezidentinin şəxsi toxunulmazlığı qanunla qorunur (Konstitutsiya Respubliki

Uzbekistan, 2023). Bu qayda, Prezidentin səlahiyyətlərinin siyasi müdaxilələrdən qorunmasını və ölkənin siyasi sabitliyinin təmin edilməsini hədəfləyir.

Özbəkistan Respublikasının Prezidenti öz vəzifələrini yerinə yetirə bilmədikdə, onun səlahiyyətləri, Özbəkistan Respublikası Prezidentinin seçkiləri haqqında qanuna əsasən müvəqqəti olaraq üç aylıq müddətə Özbəkistan Respublikası Senatının sədri tərəfindən Ali Məclisə həvalə edilir. Özbəkistan Respublikasının Prezidentinin səlahiyyət müddəti başa çatdıqdan sonra, istefa versə də, o, ömürlük olaraq Özbəkistan Respublikası Ali Məclisi Senatının üzvü olaraq fəaliyyət göstərir (Konstitutsiya Respubliki Uzbekistan, 2023). Keçmiş prezidentin ömürlük Senat üzvü statusu, onun siyasi təcrübəsindən davamlı şəkildə faydalanmaq və ölkənin siyasi sistemində sabitliyin qorunması məqsədini daşıyır.

Özbəkistan Respublikasının Prezidenti, nazirlikləri və icra hakimiyyətləri orqanlarını təşkil və ləğv etməklə bağlı fərmanları Özbəkistan Respublikasının Ali Məclisi Senatının təsdiqinə təqdim edir. Prezident, Nazirlər Kabinetinin üzvlərini, Baş naziri, Baş prokuroru, vilayətlərin və Daşkənd şəhərinin hakimlərini, Özbəkistan Respublikası Ali Məclisinin qanunverici palatasının təsdiqi ilə vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir. Bundan əlavə, Özbəkistan Respublikası Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı olaraq, Silahlı Qüvvələrin Ali Komandanlığını təyin edir və vəzifədən azad edir, həmçinin ali hərbi rütbələri təqdim edir (Konstitutsiya Respubliki Uzbekistan, 2023).

Qaraqalpaqıstan Respublikası, öz konstitusiyasına malik olmasına baxmayaraq, Özbəkistan Respublikasının tərkib hissəsidir və Qaraqalpaqıstan Respublikasının Konstitusiyası, Özbəkistan Respublikasının Konstitusiyasına zidd ola bilməz. Özbəkistan Respublikasının qanunlarının Qaraqalpaqıstan ərazisində tətbiq edilməsi məcburidir (Konstitutsiya Respubliki Uzbekistan, 2023). Qaraqalpaqıstan Respublikasında yaşayan Özbəkistan vətəndaşları, eyni zamanda Qaraqalpaqıstan vətəndaşları adlanır (Konstitutsii Respubliki Karakalapakstan, 2021). Lakin bu Qaraqalpaqıstan vətəndaşlığının Özbəkistan vətəndaşlığından fərqli statusa malik olduğu anlamına gəlmir. Belə ki, Qaraqalpaqıstan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən, Özbəkistanda mövcud olan vahid vətəndaşlıq yanaşmasına uyğun olaraq, Qaraqalpaqıstan vətəndaşları da Özbəkistan vətəndaşı sayılır (Konstitutsii Respubliki Karakalapakstan, 2021). Bu vəziyyət, Qaraqalpaqıstanın hüquqi və idarəetmə baxımından müstəqil bir statusa malik olmasına baxmayaraq, dövlətin vahid vətəndaşlıq prinsiplərini qəbul etdiyini göstərir.

Türkmənistan Prezidenti, ölkənin ən yüksək vəzifəli şəxsi və dövlətin başçısı olaraq, həm də icra hakimiyyətinin rəhbəri funksiyasını yerinə yetirir. Türkmənistan Prezidenti olmaq üçün şəxs

Türkmənistanda doğulmuş, ən azı qırx yaşında, son on beş il ərzində Türkmənistan ərazisində daimi yaşayan və işləyən, eləcə də dövlət dilini bilən Türkmənistan vətəndaşı olmalıdır. Türkmənistan Prezidenti, birbaşa xalq tərəfindən yeddi illik müddətə seçilir (Izbiratel'nyy okrug Turkmenistan, 2023, 68-70). Türkmənistan Prezidenti həmçinin Türkmənistan Məclisinin deputatı ola bilməz, bu vəziyyət Konstitusiyaya ilə məhdudlaşdırılmışdır (Izbiratel'nyy okrug Turkmenistan, 2023, 73). Türkmənistan Prezidentinin vəzifəsini icra edən şəxs prezidentliyə namizəd olmaq hüququna malik deyildir. Əgər Türkmənistan Prezidenti öz vəzifələrini yerinə yetirə bilməzsə, onun səlahiyyətləri, növbəti prezident seçilənə qədər, Türkmənistanın Xalq Maslahatı (məclisi) sədrinə veriləcəkdir. Türkmənistan Prezidentinin toxunulmazlıq hüququ qanunla qorunur (Izbiratel'nyy okrug Turkmenistan, 2023, 76). Prezident və onun ailəsinin təminat və mühafizəsi dövlət hesabına həyata keçirilir (Izbiratel'nyy okrug Turkmenistan, 2023, 74). Bu hüquqi mexanizmlər, prezidentin toxunulmazlığını təmin etməklə yanaşı, siyasi sabitliyin qorunmasına və prezidentin mühafizəsi üçün dövlət təminatını təmin edir.

Türkmənistan Respublikasının Prezidenti, Xalq Maslahatının təsdiqi ilə, Türkmənistan Ali Məhkəməsinin sədri, Daxili İşlər Nazirinin, Baş Prokurorun və Ədalət Nazirinin təyin edilməsi və vəzifələrindən azad edilməsini həyata keçirir. Eyni zamanda, Türkmənistan Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanı olaraq, ümumi və qismən səfərbərlik elan etmək və Silahlı Qüvvələrin istifadəsi ilə bağlı müvafiq qərarlar verir (Izbiratel'nyy okrug Turkmenistan, 2023).

2. Türk respublikalarında Nazirlər Kabineti

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, icra hakimiyyətinin effektiv fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə Nazirlər Kabinetini təşkil edir. Nazirlər Kabineti, Prezidentə birbaşa təbə olan və onun rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərən, həmçinin prezidentə hesabat vermək məsuliyyətini daşıyan yuxarı icra orqanıdır. Nazirlər Kabineti Baş nazir və müavinləri, nazirlər və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərlərindən ibarət olur. Yeni seçilən Azərbaycan Respublikası Prezidenti vəzifəsinə başladığı gün, mövcud Nazirlər Kabineti prezidentə istefa ərizəsini təqdim edir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2016). Baş nazir, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə Prezident tərəfindən təyin olunur və Nazirlər Kabinetinin iclaslarına rəhbərlik edir. Həmçinin, Nazirlər Kabineti, nazirliklər və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları ilə yanaşı, onların qəbul etdiyi qərarları da ləğv etmək səlahiyyətinə malikdir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2016). Azərbaycan Respublikasında Baş

nazirin təyinatı və Nazirlər Kabinetinin hüquq və səlahiyyətləri, icra hakimiyyətinin mərkəzləşdirilməsini nümayiş etdirir.

Azərbaycan Respublikasının Baş naziri, Baş nazirin müavini, nazir və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri yalnız ali təhsilə malik, seçkilərdə iştirak hüququna sahib və digər dövlətlər qarşısında öhdəlikləri olmayan Azərbaycan vətəndaşları arasında təyin edilə bilər. Həmin şəxslər, eyni zamanda, Baş nazir, müavinləri, nazirlər və digər icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri olaraq fəaliyyət göstərərək heç bir təyinatlı və ya seçkili vəzifəyə sahib ola bilməzlər. Onlar, elmi, yaradıcılıq və pedaqoji fəaliyyət istisna olmaqla, kommersiya və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməzlər və yalnız dövlət vəzifəsi maaşı ilə yanaşı, elmi və pedaqoji fəaliyyətlərindən əldə etdikləri gəlirlərlə məhdudlaşsınlar. Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin şəxsiyyətinin toxunulmazlığı, Konstitusiyanın müvafiq maddələrinə əsaslanaraq, səlahiyyət müddəti boyunca qorunur (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2016). Dövlət idarəçiliyində şəffaflığı təmin etmək və maraqların toqquşmasının qarşısını almaq məqsədilə, yüksək vəzifəli şəxslərin yalnız dövlət vəzifələrinə yönəlmələri təmin edilir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabinetinin tərkibi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Baş nazirinin təklifi əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi tərəfindən təsdiq edilir. Eyni zamanda, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Baş naziri, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi tərəfindən təyin olunur (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2016). Bu təyin etmə prinsipi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının idarəetmə strukturunun daxili muxtariyyətini qorumağa və mərkəzi hökumətlə olan əlaqələrini gücləndirməyə yönəlmiş bir yanaşma olaraq qəbul edilir.

Qazaxıstan Respublikasının icra hakimiyyəti, hökumət tərəfindən həyata keçirilir. Hökumət, fəaliyyətlərini icra edərkən prezident və parlament qarşısında məsuliyyət daşıyır. Hökumət, Konstitusiyada müəyyən edilmiş qaydalara əsasən, Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti tərəfindən qurulur (Konstitutsii Respubliki Kazakhstan, 2022). Hökumət üzvləri, qanunvericiliyə uyğun olaraq, rəsmi vəzifələrindən başqa ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməzlər, idarəetmə orqanlarının və ya kommersiya təşkilatlarının müşahidə şurasında üzv ola bilməzlər, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməzlər və nümayəndəlik orqanlarının deputatı ola bilməzlər (Konstitutsii Respubliki Kazakhstan, 2022). Qazaxıstan Respublikasının hökuməti, parlamentin etimadsızlıq göstərməsi halında, Prezidentə istefa ərizəsini təqdim edir. İstefanın qəbul edilməsi ilə hökumətin və ya onun müvafiq üzvünün səlahiyyətləri sona çatır. Baş nazirin istefasının qəbul

edilməsi isə, bütün hökumətin səlahiyyətlərinə son qoyulması deməkdir (Konstitutsii Respubliki Kazakhstan, 2022). Bu prinsip, hökumətin parlament qarşısında hesabatlılığını təmin etməklə yanaşı, icra hakimiyyətinin sabitliyini və idarəetmədə davamlılığını qorumağa yönəlmişdir, həmçinin Prezidentin təsir imkanlarını artırır.

Qırğızıstan Respublikasında icra hakimiyyəti funksiyalarını hökumət, ona tabe olan nazirliklər, inzibati idarələr, dövlət komitələri və yerli dövlət idarələri həyata keçirir. İcra hakimiyyətinin ən ali orqanı olan hökumətə Baş nazir rəhbərlik edir. Hökumətin strukturu Baş nazir, onun müavinləri, nazirlər və dövlət komitələrinin rəhbərlərindən ibarətdir. Parlament çoxluğunun itirilməsi hökumətin istefasına səbəb olur və bu halda yeni hökumət formalaşdırılır. Bununla belə, Baş nazir və hökumət üzvləri yeni kabinet formalaşana qədər öz vəzifələrini icra etməyə davam edirlər (Kyrgyz Respublikasynskiy izbiratel'nyy okrug, 2021). Bu mexanizm xüsusilə Prezidentin və ya Baş nazirin dəyişməsi, yaxud yeni hökumətin qurulması zamanı dövlət idarəçiliyinin fasiləsizliyini təmin etmək baxımından əhəmiyyət daşıyır.

Qırğızıstan Respublikasının Hökuməti öz fəaliyyətində Joqorku Keneş qarşısında məsuliyyət daşıyır. Parlamentdə deputatların ümumi sayının səs çoxluğu ilə hökumətə etimadsızlıq göstərilməsi haqqında qərar qəbul edilə bilər. Belə bir qərarın qəbulundan sonra Prezident hökumətin istefasını təsdiqləyə bilər, lakin Joqorku Keneşin qərarı ilə razılaşmamaq hüququnu da saxlayır. Hökumətin istefa verməsi halında isə, Konstitusiyaya uyğun olaraq yeni kabinet formalaşdırılana qədər öz funksiyalarını icra etməyə davam edir. Baş nazirin istefasının Prezident tərəfindən qəbul edilməsi bütün hökumətin səlahiyyətlərinə xitam verilməsi anlamına gəlir (Kyrgyz Respublikasynskiy izbiratel'nyy okrug, 2021). Baş nazir, yerli dövlət idarələrinin rəhbərlərinin təyinat və vəzifədən azad edilməsini həyata keçirir və icra hakimiyyəti orqanlarının qanunların və Konstitusiyanın tələblərinə uyğun fəaliyyətini təmin edir. Hökumət, nazirliklərin, inzibati strukturların, dövlət komitələrinin və yerli icra orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirir və onlara rəhbərlik edir (Kyrgyz Respublikasynskiy izbiratel'nyy okrug, 2021). Bu idarəetmə mexanizmi Qırğızıstanda icra hakimiyyətinin mərkəzləşdirilmiş strukturunu əks etdirir və Baş nazirin dövlətin icraedici sistemində əsas fiqur olduğunu nümayiş etdirir.

Özbəkistan Respublikasında Nazirlər Kabineti öz fəaliyyətində korrupsiya hallarının qarşısının alınması, icra hakimiyyəti orqanlarında qanunçuluğun, səmərəliliyin, şəffaflığın və açıqlığın təmin edilməsi, habelə dövlət xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirir. Nazirlər Kabineti, fəaliyyətinə görə Özbəkistan Respublikasının Prezidenti

və Ali Məclisi qarşısında məsuliyyət daşıyır (Konstitutsiya Respubliki Uzbekistan, 2023). Kabinetin korrupsiyaya qarşı mübarizəyə və şəffaf idarəetməyə dair öhdəlikləri, icra hakimiyyəti orqanlarının hesabatlılıq prinsipinə əsaslandığını nümayiş etdirir və bu, dövlət idarəçiliyinin legitimliyinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Özbəkistan Respublikasının Prezidenti, Baş naziri, Nazirlər Kabinetinin bütövlükdə tərkibini və ya onun ayrı-ayrı üzvlərini istefaya göndərmək səlahiyyətinə malikdir. Baş nazirə qarşı etimadsızlıq səsverməsi yalnız Ali Məclis deputatlarının ümumi sayının ən azı üçdə iki hissəsinin lehinə səs verməsi ilə qəbul edilə bilər. Əgər Prezident bu əsasda Baş naziri vəzifədən azad edərsə, bu zaman Nazirlər Kabinetinin tam tərkibi də avtomatik olaraq istefaya çıxmış hesab olunur (Konstitutsiya Respubliki Uzbekistan, 2023). Bu yanaşma, dövlət idarəçiliyində siyasi sabitliyi qorumağı və hökumətin fəaliyyətində kollektiv məsuliyyət prinsipini təmin etməyi hədəfləyir.

Türkmənistanda Nazirlər Kabineti inzibati icraedici orqan funksiyasını daşıyır və onun sədri vəzifəsini birbaşa Türkmənistan Prezidenti yerinə yetirir. Kabinetin tərkibinə sədrin müavinləri və nazirlərlə yanaşı, Prezidentin qərarı ilə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbər şəxsləri də daxil edilə bilər. Nazirlər Kabinetinin iclasları ya Prezidentin özü tərəfindən ya da onun tapşırığı əsasında sədr müavinlərindən biri tərəfindən çağırılır. Nazirlər Kabineti, dövlət strukturlarının, müəssisələrinin və təşkilatlarının fəaliyyətinə ümumi rəhbərliyi həyata keçirir və həmçinin nazirliklər və yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul edilmiş hüquqi aktların ləğv edilməsi səlahiyyətinə malikdir (Izbitatel'nyy okrug Turkmenistan, 2023, 91–94). Nazirlər Kabinetinin bu qədər mərkəzləşdirilmiş quruluşu, dövlət idarəçiliyində mühüm təsir gücünə malik olduğunu göstərir, lakin bu eyni zamanda idarəetmədə şəffaflığın zəifləməsinə və yerli idarəetmə orqanlarının muxtariyyət imkanlarının məhdudlaşmasına səbəb ola bilər.

3. Türk respublikalarında yerlərdə icra hakimiyyəti

Azərbaycanda yerlərdə icra hakimiyyəti strukturları, Prezidentin sərəncamı ilə təyin və vəzifədən azad edilən icra hakimiyyəti başçıları vasitəsilə həyata keçirilir. Bu qurumların funksional səlahiyyətləri birbaşa Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müəyyən olunur (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2016). İcra başçıları, respublika tabeli şəhərlər, rayonlar və şəhər rayonları üzrə yerli məsələlərin tənzimlənməsi məqsədilə daimi fəaliyyət göstərən məsləhət xarakterli orqan – şura təşkil edirlər (“Yerli icra hakimiyyətləri haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2024). Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə yerli icra hakimiyyətlərinin rəhbərləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədrinin

təqdimatı əsasında təyin olunur (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2016). Muxtar ərazidə bu təyinat proseduru, mərkəzi hakimiyyətin Naxçıvan üzərindəki institusional nəzarətini möhkəmləndirməklə yanaşı, ölkə üzrə vahid idarəetmə modelinin davamlılığını təmin edir.

Yerli icra hakimiyyəti başçısı, fəaliyyətində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin əmr və göstərişlərini əsas tutaraq onların icrasını təmin edir. O, rəhbərlik etdiyi orqanların hüquqi fəaliyyətinə nəzarət etməklə yanaşı, bu qurumlarda maliyyə intizamının qorunmasına da məsuliyyət daşıyır. Həmçinin, yerli icra strukturlarının maddi-texniki təchizatının təşkili başçının səlahiyyətlərinə daxildir. Şəhər, rayon və şəhər rayonlarındakı dövlət orqanları və digər təşkilatlarla qarşılıqlı münasibətlərin koordinasiyası, o cümlədən rəsmi protokol tədbirlərində təmsilçilik funksiyası da icra başçısına həvalə olunmuşdur. Yerli icra hakimiyyətinin aparatında, inzibati ərazi dairələri üzrə və sahə inzibati ərazi dairələri üzrə nümayəndəliklər vasitəsilə vətəndaşlarla əlaqələr həyata keçirilir və onların müraciətləri qəbul edilir (“Yerli icra hakimiyyətləri haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2024).

Azərbaycanda yerli icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinin iqtisadi bazasını, ərazi üzrə ictimai tələbatın ödənilməsini təmin edən və bu strukturların idarəetmə funksiyalarını dəstəkləyən dövlət mülkiyyətində olan əmlak və maliyyə resursları təşkil edir. Bu resurslara Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən (Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə müvafiq muxtar respublikanın büdcəsindən) ayrılmış vəsaitlər, dövlət mənzil fonduna daxil olan binalar və bu binaların qeyri-yaşayış sahələri, həmçinin infrastruktur obyektləri və kommunal xidmətlər üçün nəzərdə tutulmuş digər mülkiyyət növləri daxildir (“Yerli icra hakimiyyətləri haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2024). Bu əmlak və maliyyə vəsaitlərinin dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilməsi, yerli idarəetmə səviyyəsində resursların istifadəsinə mərkəzləşdirilmiş nəzarəti təmin etmək məqsədinə xidmət edir.

Qazaxıstan Respublikasında yerli dövlət idarəçiliyi müvafiq ərazi vahidlərində fəaliyyət göstərən yerli nümayəndəlik və icra orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Əhalinin iradəsinin ifadə olunmasına imkan yaradan nümayəndəlik orqanları – maslixatlar, beş il müddətinə ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında, gizli səsvermə yolu ilə seçilirlər. Maslixatlar əhalinin sosial-iqtisadi maraqlarını əks etdirən qərarlar qəbul edir, yerli icra hakimiyyəti orqanları – akimliklər isə həmin qərarların icrasını təmin edən sərəncamlar və digər hüquqi aktlar qəbul edirlər. İcra

hakimiyyəti orqanları Qazaxıstan Respublikasının mərkəzi icra strukturlarının vahid sisteminə integrasiya olunmuş şəkildə fəaliyyət göstərir. Yerli icra hakimiyyətinin rəhbərliyi həmin ərazi vahidində prezidentə və hökumətə tabe olan akimə həvalə olunmuşdur. Oblastların və respublika tabeli şəhərlərin akimləri prezident tərəfindən, müvafiq ərazidəki maslihat deputatlarının razılığı ilə təyin edirlər (Konstitutsii Respubliki Kazakhstan, 2022). Akimlər oblast, respublika tabeli şəhər və rayon səviyyəsində, səlahiyyətlərinə uyğun olaraq, yerli dövlət idarəçiliyi və özünüidarəetmə funksiyalarını həyata keçirirlər (Eto normal'naya praktika i samoupravleniye Respubliki Kazakhstan, 2001).

Qazaxıstanda akimlər dövlət strukturları, təşkilatlar və vətəndaşlarla qarşılıqlı əlaqələr çərçivəsində müvafiq oblastın və ya respublika tabeli şəhərin maraqlarını təmsil edirlər. Onlar Prezident və Hökumət tərəfindən qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktların icrasını təmin etmək məqsədilə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərlərinə tövsiyə xarakterli göstərişlər vermək hüququna malikdirlər. Eyni zamanda, rayon səviyyəsində fəaliyyət göstərən akimlərin və digər yerli icra strukturlarının fəaliyyətini əlaqələndirməklə yanaşı, yerli özünüidarəetmə orqanları ilə qarşılıqlı münasibətləri də rayon akimləri vasitəsilə həyata keçirirlər (Eto normal'naya praktika i samoupravleniye Respubliki Kazakhstan, 2001). Yerli idarəetmə və özünüidarəetmə sisteminin iqtisadi bazasını isə kommunal hüquqi şəxslərin istifadəsinə verilmiş əmlak, yerli büdcə və qanunvericiliyə əsasən kommunal mülkiyyət hesab edilən digər əmlak təşkil edir (həmin sənəd, 3-cü maddə). Qazaxıstanda idarəetmənin müxtəlif səviyyələri mövcud olsa da, bu sistem birbaşa seçkilərlə formalaşan yerli idarəçilərin – məsələn, bələdiyyə sədrlərinin – olmaması ilə xarakterizə olunur. Bu, idarəetmədə mərkəzləşmənin dərəcəsini artırmaqla, yerli hakimiyyət orqanlarının daha çox mərkəzi icra hakimiyyətinə tabeçiliyini təmin edir və Azərbaycan Respublikası ilə müqayisədə fərqli bir idarəetmə modelinin tətbiq olunduğunu göstərir.

Qırğızıstan Respublikasında yerli dövlət idarəçiliyi müvafiq inzibati ərazi vahidlərində icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi ilə təmin edilir. Yerli dövlət hakimiyyətinin təşkilatı strukturu və fəaliyyət prinsipləri, eləcə də yerli dövlət orqanlarının rəhbərlərinin təyin edilməsi və vəzifədən azad edilməsi məsələləri qanunla tənzimlənir (Kyrgyz Respublikasynskiy izbiratel'nyy okrug, 2021). Bu idarəetmə sistemi Qırğızıstan Respublikasının Prezidentinə və Nazirlər Kabinetinə tabe olan icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Yerli dövlət idarəçiliyində inzibati məsələlərin müzakirəsi üçün xüsusi məşvərətçi kollegiya təşkil edilir. Kollegiyanın tərkibinə yerli dövlət idarəetmə orqanının rəhbəri və müavinləri, habelə yerli dövlət idarəçiliyi orqanının rəhbəri tərəfindən seçilən dövlət orqanlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının digər rəhbər şəxsləri

daxildir (Nazhmite zdes', chtoby uznat' bol'she ob administratsii i organizatsiyakh, 2021). Bu yanaşma yerli dövlət hakimiyyətinin qərar qəbul etmə prosesində kollektiv yanaşmanın və yerli orqanlar arasında effektiv koordinasiyanın vacibliyini göstərir.

Qırğızıstan Respublikasında yerli dövlət administrasiyasının idarə edilməsi vəzifəsi akimə həvalə edilir. Akim, Nazirlər Kabineti sədrinin təklifi ilə ölkə Prezidenti tərəfindən təyin edilir və ya vəzifəsindən azad olunur (Nazhmite zdes', chtoby uznat' bol'she ob administratsii i organizatsiyakh, 2021). Akim, dövlətin icra hakimiyyəti orqanlarının rayon şöbələrinin fəaliyyətini əlaqələndirir və bu işin düzgünlüyünü təmin edir. Həmçinin, o, rayon tabeli şəhərlərdə və kəndlərdə yerli özünüidarəetmə orqanlarının rəhbərlərinin təyinatını həyata keçirir və onlara qarşı məsuliyyət daşıyır. Akim öz səlahiyyətləri çərçivəsində sərəncamlar verir və yerli dövlət administrasiyasının adına qərarlar qəbul edir (Nazhmite zdes', chtoby uznat' bol'she ob administratsii i organizatsiyakh, 2021). Akim, mərkəzi hakimiyyətin yerli idarəetmə strukturuna yönəltdiyi siyasətlərin həyata keçirilməsində və bu sahədə inkişafın təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

Özbəkistan Respublikasında vilayətlərdə (bölgələr), tumanlarda (rayonlar) və şəhərlərdə dövlət hakimiyyətinin nümayəndəliyi, xalq deputatlarının kengəşi (məclisi) tərəfindən həyata keçirilir. Vilayətin, tumanın və şəhərin hakimi, eyni zamanda xalq deputatlarının kengəşi başçısı vəzifəsini icra edə bilməz. Hər bir müvafiq ərazinin icra hakimiyyətinə vilayət, tuman və şəhər hakimi başçılıq edir (V sleduyushchem razdele my rassmotrim Uzbekistan, 2024). Vilayət və Daşkənd şəhərinin hakimi (icra hakimiyyəti başçısı) qanunvericiliyə uyğun olaraq Özbəkistan Respublikası Prezidentinin təyin etdiyi şəxslərdir və bu təyinatlar yerli məclislərin razılığı ilə həyata keçirilir; eyni zamanda, dövlət başçısının qərarına qarşı heç bir etiraz mümkün deyildir. Tuman və şəhər hakimləri isə vilayət və Daşkənd şəhərinin hakimi tərəfindən təyin olunur və xalq deputatlarının kengəşi tərəfindən təsdiqlənir. Tuman tabeli şəhərlərin hakimləri isə tuman hakimi tərəfindən təyin edilir və yerli kengəş tərəfindən təsdiqlənir (Konstitutsiya Respubliki Uzbekistan 2023). Hakimlərin təyinatı və təsdiqi, mərkəzi və yerli orqanlar arasında uyğunluğu və əlaqələri gücləndirir.

Özbəkistan Respublikasında vilayət və Daşkənd şəhəri icra hakimiyyəti orqanlarının strukturu, müvafiq xalq deputatları kengəşi tərəfindən təsdiqlənmiş büdcə daxilində, Nazirlər Kabineti ilə razılaşdırılaraq hakim tərəfindən qurulur və dəyişdirilir. Qaraqalpaqıstan Respublikasında isə tuman və şəhər idarələrinin tipik təşkilat quruluşu, Qaraqalpaqıstan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir (V sleduyushchem razdele my

rassmotrim Uzbekistan, 2024). Hakim, müvafiq oblast (bölge), rayon və şəhərin həm daxili, həm də xarici rəsmi nümayəndəsi kimi fəaliyyət göstərir. Hər il hakimlər, oblastın, rayonun və şəhərin sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı ən mühüm məsələlərə dair hesabatı müvafiq xalq deputatları kengəsi ilə bölüşürlər (V sleduyushchem razdele my rassmotrim Uzbekistan, 2024). Bu illik hesabatlar, yerli rəhbərlərin fəaliyyətlərinin şəffaflığını təmin etməklə yanaşı, hakimlərin davamlı və əhatəli nəzarət altında olmamalarına səbəb ola bilər.

Türkmənistan Respublikasında vilayətlər (oblast), etraplar (rayon) və şəhərlərdə qanunla müəyyən edilmiş qaydalara əsasən, müvafiq inzibati-ərazi vahidlərində yaşayan Türkmənistan vətəndaşları tərəfindən seçilən xalq məsləhəti formalaşır (Zakon Turkmenistana o mestnykh predstavitel'nykh organakh gosudarstvennoy vlasti, 2023). İcra hakimiyyəti isə bu ərazilərdə icra hakimiyyəti başçısı olan hakimlər tərəfindən həyata keçirilir. Hakimlər, Türkmənistan Konstitusiyasına, Prezidentinin fərmanlarına, qanunlara, Türkmənistan Məclisinin qərarlarına və Nazirlər Kabinetinin aktlarına əsasən, icra hakimiyyətini təmin edirlər (Zakon Turkmenistana o mestnykh predstavitel'nykh organakh gosudarstvennoy vlasti, 2023). Hakimlər Türkmənistan Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin edilir və eyni zamanda, Prezidentə qarşı məsuliyyət daşıyırlar (Izbiratel'nyy okrug Turkmenistan, 2023). Onlar, müvafiq ərazinin inkişafı ilə bağlı proqramları hazırlayır, Türkmənistan Nazirlər Kabinetinə təqdim edərək bu proqramların həyata keçirilməsini təşkil edirlər. Vilayət hakiminin müavinlərinin, etrapların və şəhərlərin hakimlərinin və onların müavinlərinin vəzifəyə təyinat və azad edilməsinə dair təkliflər, Türkmənistan Prezidentinə təqdim edilir. Etrap və şəhər hakimləri isə, müvafiq ərazilərdəki müəssisə, təşkilat və digər təsərrüfat subyektlərinin rəhbərlərini vəzifəyə təyin və vəzifədən azad etməklə yanaşı, vilayət hakiminə müavinlərinin vəzifəyə təyinatı və vəzifədən azad edilməsi barədə təkliflər verirlər (Zakon Turkmenistana o mestnykh predstavitel'nykh organakh gosudarstvennoy vlasti, 2023). Yerli idarəetmə orqanlarının təyinat və vəzifədən azad edilməsinin mərkəzi hakimiyyətlə koordinasiya, Türkmənistanın idarəetmə sistemində ierarxiya və nəzarətə əsaslanan yanaşmanın mövcud olduğunu göstərir.

4. Türk respublikalarında yerli özünüidarə

Azərbaycanda yerli özünüidarə, seçkilər yolu ilə formalaşan bələdiyyələr tərəfindən həyata keçirilir. Bələdiyyələrin hüquqi statusu Azərbaycan Konstitusiyasına, bələdiyyə seçkilərinin qaydaları isə müvafiq qanunvericiliyə əsaslanır (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2016). Bələdiyyələr öz səlahiyyətlərini müstəqil şəkildə icra edə bilirlər, lakin bu fəaliyyət, dövlətin suverenliyinə zərər verməməlidir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 2016).

Yerli özünüidarəyə dair qanunvericilik, Azərbaycanın Konstitusiyası, qanunları və müvafiq icra orqanlarının qəbul etdiyi aktlardan ibarətdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə, bu qanunvericilik, Muxtar Respublikanın Konstitusiyası, qanunları və müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının aktlarını əhatə edir (Bələdiyyələrin statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2024). Bələdiyyələrin iclaslarında bələdiyyə rəhbərinin və onun köməkçilərinin seçilməsi, bələdiyyə qaydalarının təsdiq edilməsi, üzvlərin səlahiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi, yerli vergilər və ödənişlər, bələdiyyə əmlakının idarə edilməsi, yerli büdcənin icrası ilə bağlı hesabatların təsdiqlənməsi, yerli iqtisadi və ekoloji inkişaf proqramlarının qəbul və icrası ilə bağlı məsələlər müzakirə olunur. Həmçinin, qanunvericilik və icra hakimiyyəti tərəfindən bələdiyyələrə əlavə vəzifələr verilə bilər. Bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün bələdiyyələrə müvafiq maliyyə vəsaitləri ayrılmalıdır (Bələdiyyələrin statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2024). Əhalisi 500 nəfərdən az olan bələdiyyələrdə, vətəndaşlar yerli məsələlər üzrə fikirlərini bildirmək və qərar qəbul etmək məqsədilə yığıncaqlar təşkil edə bilərlər (Bələdiyyələrin statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2024). Bu cür yığıncaqların keçirilməsi, yerli idarəetmədə birbaşa demokratiyanın tətbiqini təşviq edərək, vətəndaşların qərar qəbul etmə prosesində daha fəal iştirakını təmin edir.

Qazaxıstan Respublikası, əhalinin yerli səviyyədə əhəmiyyətli məsələləri müstəqil şəkildə həll etməsinə imkan yaradan yerli özünüidarə anlayışını qəbul edir. Qazaxıstanda yerli özünüidarəetmənin təşkili və fəaliyyəti qanunla tənzimlənir və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifələri müvafiq qanunlarla müəyyən edilərək, bu orqanların müstəqilliyi təmin edilir (Konstitutsii Respubliki Kazakhstan, 2022). Yerli özünüidarə, oblast (bölgə), rayon, şəhər, şəhər rayonu və kənd okrugunun əhatə etdiyi ərazilərdə həyata keçirilir. Qəsəbə və kənd daxilindəki sədrilər, həm dövlət idarəetməsi funksiyalarını, həm də yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərini icra edirlər (Eto normal'naya praktika i samoupravleniye Respubliki Kazakhstan, 2001). Şəhər rayonları, rayon tabeli şəhərlər, qəsəbələr, kəndlər və kənd rayonları akimləri, həmçinin rayon və respublika tabeli şəhər akimləri, paytaxt maslixatlarına qarşı məsuliyyət daşıyırlar (Eto normal'naya praktika i samoupravleniye Respubliki Kazakhstan, 2001). Yerli idarəetmə və özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin iqtisadi əsasları, əsasən yerli büdcə və Qazaxıstan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq kommunal mülkiyyətdə olan digər əmlakdan ibarətdir (Eto normal'naya praktika i samoupravleniye Respubliki Kazakhstan, 2001).

Yerli idarəetmə orqanlarının maliyyə müstəqilliyinin və funksional davamlılığının gücləndirilməsi üçün bu iqtisadi əsaslar, yerli büdcə və kommunal mülkiyyətlə təmin olunmaqdadır. Bu yanaşma, yerli səviyyədə qərar qəbul etmə prosesinin daha səmərəli və davamlı olmasını təmin edir.

Qırğızıstanda yerli özünüidarəetmə orqanları, şəhər meriyaları (bələdiyyələr) və ayıl okmotu (kənd dairəsi) olaraq təşkil edilir. Yerli nümayəndəlik orqanı isə yerli keneşlər (məclislər)dir. Yerli icra hakimiyyəti orqanları, öz fəaliyyətlərində yerli keneşlərə cavabdehdir. Yerli keneşlərin deputatları, müvafiq inzibati ərazidə yaşayan vətəndaşlar tərəfindən, qanunla müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq seçilir. Qırğızıstanda yerli özünüidarəetmə orqanlarının dövlət orqanlarının müdaxiləsindən qorunmuş səlahiyyətləri vardır, buna görə də dövlət orqanları yerli özünüidarəetmənin fəaliyyətinə müdaxilə edə bilməzlər. Yerli özünüidarəetmə orqanları, fəaliyyətlərinin nəticələrinə görə yerli məclis qarşısında, qanunların icrasına görə isə dövlət orqanları qarşısında məsuliyyət daşıyırlar (Kyrgyz Respublikasynskiy izbiratel'nyy okrug, 2021). Dövlət orqanları, yerli özünüidarəetmənin formalaşması üçün lazımi hüquqi və təşkilati şəraiti təmin edir və yerli özünüidarəetmə hüququnun həyata keçirilməsində əhaliyə dəstək olurlar (Nazhmite zdes', chtoby uznat' bol'she ob administratsii i organizatsiyakh, 2021). Qırğızıstanda şəhərdə yerli özünüidarəetmənin icra orqanı olan meriya, mer tərəfindən idarə edilir. Mer, Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş nümunələrə əsaslanaraq meriyanın strukturunu və ştat cədvəlini təsdiq edir (Nazhmite zdes', chtoby uznat' bol'she ob administratsii i organizatsiyakh, 2021). Bişkək, Oş və oblast tabeli şəhərlərin meriləri prezident tərəfindən, rayon tabeli şəhərlərin meriləri isə akim tərəfindən təyin edilir və vəzifədən azad edilə bilər. Merinin səlahiyyət müddəti, akim və ya prezidentin dəyişməsi ilə əlaqəli deyil (Nazhmite zdes', chtoby uznat' bol'she ob administratsii i organizatsiyakh, 2021). Bu təyinat və vəzifədən azad etmənin mərkəzi hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirilməsi, yerli idarəetmənin mərkəzi hakimiyyətlə əlaqələndirilməsini təmin etsə də, merin səlahiyyət müddətinin rəhbərlərin dəyişməsi ilə bağlı olmaması idarəetmənin davamlılığını qoruyur.

Qırğızıstanda kənd ərazisində yerli özünüidarəetmənin icra orqanı ayıl okmotu olaraq müəyyən edilir. Ayıl okmotu, fəaliyyətində yerli keneşlərə cavabdehdir və dövlət səlahiyyətlərinə dair məsuliyyətini müvafiq dövlət orqanlarına qarşı daşıyır. Ayıl okmotunun başçısı, akim tərəfindən bələdiyyə kadrları arasından təyin edilir və həmin şəxsləri vəzifəyə təyin etmək və ya vəzifədən azad etmək hüququna malikdir (Nazhmite zdes', chtoby uznat' bol'she ob administratsii i organizatsiyakh, 2021). Regional ictimai özünüidarə, şəhərin müəyyən hissələrində və kənd ərazilərində vətəndaşların yerli əhəmiyyətli məsələlər üzrə öz təşəbbüslərini müstəqil şəkildə həll

etmələrini nəzərdə tutur. Bu özünüidarə forması evlər, yaşayış kompleksləri, küçələr və məhəllə komitələri kimi müxtəlif strukturlar vasitəsilə həyata keçirilir, həmçinin qanuna və konstitusiyaya zidd olmayan digər formalarda da mümkündür (Nazhmite zdes', chtoby uznat' bol'she ob administratsii i organizatsiyakh, 2021). Yerli özünüidarənin iqtisadi əsasları yerli büdcələr üçün qanunla təsdiq edilmiş vergi və qeyri-vergi gəlir mənbələri, bələdiyyə mülkiyyətindən əldə olunan gəlirlər və kreditlərdən ibarətdir (Nazhmite zdes', chtoby uznat' bol'she ob administratsii i organizatsiyakh, 2021). Yerli özünüidarənin iqtisadiyyatının müxtəlif maliyyə mənbələrinə dayanması, onun fiskal dayanıqlığını gücləndirmək və yerli icmaların iqtisadi müstəqilliyini və inkişafını stimullaşdırmaq baxımından vacibdir.

Özbəkistanda yerli özünüidarətmə orqanları, ovul, qışlaq və şəhərçələrdə (qəsəbələr) vətəndaşların yığıncaqları tərəfindən təşkil edilir. Bu orqanlar, öz hüquqi şəxslərin hüquqlarına malik olmaqla yanaşı, dövlət orqanları sisteminə daxil deyildir (Konstitutsiya Respubliki Uzbekistan, 2023). Vətəndaşların özünüidarətmə orqanları, vətəndaşlar məclisi və onun əsas fəaliyyət sahələri üzrə komissiyalar, o cümlədən təftiş komissiyasından ibarətdir (Zakon respubliki Uzbekistan o vnesenii izmeneniy i dopolneniy v zakon respubliki uzbekistan «ob organakh grazhdanskogo obshchestva», 2013). Özbəkistanın baş naziri, Qaraqalpaqıstan Respublikasının Joqorku Keneş sədri, vilayətlərin, Daşkənd şəhərinin, tuman və şəhərlərin hakimləri, həmçinin Respublika kengeşi və ərazi kengeşlərinin sədrləri müxtəlif yerli və respublika orqanlarının rəhbərliyini təmin edirlər (Zakon respubliki Uzbekistan o vnesenii izmeneniy i dopolneniy v zakon respubliki uzbekistan «ob organakh grazhdanskogo obshchestva», 2013). Vətəndaş yığıncaqlarının fəaliyyətinin təşkili, hər bir yığıncağın sədri tərəfindən həyata keçirilir. Vətəndaşların özünüidarətmə orqanlarının fəaliyyətinin iqtisadi əsasları, öz vəsaitləri, hüquqi və fiziki şəxslərin xeyriyyə ianələri, yerli büdcələrin vəsaitləri ilə təmin edilir (Zakon respubliki Uzbekistan o vnesenii izmeneniy i dopolneniy v zakon respubliki uzbekistan «ob organakh grazhdanskogo obshchestva», 2013). Bu sistem, vətəndaşların özünüidarətmə imkanlarını artırsa da, maliyyə resurslarının qeyri-bərabər bölgüsü yerli idarəetmənin səmərəliliyinə və davamlılığına mənfi təsir göstərə bilər.

Türkmənistanda yerli özünüidarə sistemi, geneşlər və ərazi ictimai özünüidarə orqanlarından ibarətdir. Geneşlər, müvafiq inzibati-ərazi vahidlərində yaşayan Türkmənistan vətəndaşları tərəfindən seçilən nümayəndəlik orqanlarıdır. Geneşlər öz fəaliyyətlərində iqtisadi və sosial inkişafın əsas istiqamətlərini müəyyən edir, büdcə tərtib edir, vergilər və rüsumların alınma

qaydasını müəyyənləşdirir, ictimai asayişin qorunmasına köməklik göstərir, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı tədbirlər qəbul edir. Ayrıca, qanunla müəyyən edilmiş digər məsələləri də həll edir. Genəşin qəbul etdiyi qərarlar müvafiq ərazidə məcburi qüvvəyə malik olur. Həmçinin, dövlət tərəfindən genişlərə, yerinə yetirilməsi zəruri olan maliyyə vəsaitlərinin ayrılması ilə bağlı müəyyən səlahiyyətlər verilə bilər. Genəş öz üzvləri arasında işin idarə olunmasına məsul olan bir arçın seçir və bu şəxs genişin işinə rəhbərlik edir (Izbitatel'nyy okrug Turkmenistan, 2023).

Türkmənistanda yerli idarəetmə orqanları dövlət orqanları sistemində daxil deyil və yerli özünüidarəetmə müstəqil şəkildə həyata keçirilir (Zakon Turkmenistana o mestnom samoupravlenii, 2022). Yerli özünüidarə orqanları öz səlahiyyətləri çərçivəsində tam müstəqil fəaliyyət göstərirlər. Türkmənistanda etrap (rayon) və şəhərcələrdə (qəsəbə) yerli özünüidarəetmə orqanı olaraq genişlər təşkil olunur. Bu genişlər, müvafiq ərazidə yaşayan vətəndaşlar tərəfindən seçilir və onların səlahiyyətləri çərçivəsində yerli sosial və iqtisadi məsələləri həll edir. Ərazi ictimai özünüidarə orqanları isə, şəhərlərdə, qəsəbələrdə, kəndlərdə, yaşayış komplekslərində və küçələrdə təşkil edilə bilər. Bu orqanlar yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli məqsədilə vətəndaşların təşəbbüsü ilə yaradılır (Zakon Turkmenistana o mestnykh predstavitel'nykh organakh gosudarstvennoy vlasti, 2022). Genişlərdə, arçın və müavinləri, geniş üzvləri arasında sadə səs çoxluğu ilə seçilir (Zakon Turkmenistana o mestnom samoupravlenii, 2022). Bu təyinat sistemi yerli idarəetmədə demokratik iştirakçılığı təmin edir və vətəndaşların daha aktiv şəkildə qərar vermə prosesində iştirakını stimullaşdırır. Ərazi ictimai özünüidarə orqanlarının vətəndaş təşəbbüsü ilə yaradılması isə yerli səviyyədə sosial problemlərin həllinə və ictimai iştirakçılığın artırılmasına imkan verir. Bu yanaşma yerli icmaların öz problemlərini daha səmərəli şəkildə həll etməsini təmin edə bilər.

Türkmənistanın qanunvericiliyinə əsasən, genişin maliyyə resursları yerli özünüidarəetmə orqanlarının əmlakından gələn gəlirlər, vergi daxilolmalarından əldə olunan vəsaitlər, qanunla müəyyənləşdirilmiş yerli rüsumlar, cərimələrdən yığılmış məbləğlər, dövlət səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsi nəticəsində əldə olunan vəsaitlər, dövlət büdcəsindən verilən subsidiyalar, qaytarılmayan maliyyə yardımları (pul və könüllü ianələr) və kreditlərdən ibarət olur (Zakon Turkmenistana o mestnom samoupravlenii, 2022). Bu müxtəlif maliyyə mənbələrindən istifadə etməklə, geniş yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə müstəqilliyini və fəaliyyətinin effektivliyini artırmağa şərait yaradır, bu isə yerli səviyyədə sosial və iqtisadi inkişafın təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

Nəticə

Türk respublikalarında prezidentin xüsusiyyətləri hər bir ölkənin konstitusiyasında yer almışdır. Bu xüsusiyyətlərə əsasən, Azərbaycandan başqa bir çox Türk respublikalarında prezident seçilmək üçün müəyyən bir yaş məhdudiyyəti vardır. Prezidentliyə namizədin yaş həddinin təyin edilməsi, həmin şəxsin siyasi yetkinlik və idarəetmə təcrübəsinə malik olmasını təmin etmək məqsədini güdür. Azərbaycanın konstitusiyasının bu cür məhdudiyyətə yer verməməsi, seçki prosesində daha geniş iştirakçılığı mümkün etsə də, digər ölkələrdə yaş həddi tətbiqinin siyasi sabitlik və liderlik keyfiyyətlərinə dair minimum standartların qorunmasına xidmət edə biləcəyi düşünülür. Qazaxıstan, Qırğızıstan və Özbəkistanda bir şəxs ardıcıl olaraq yalnız bir dəfə prezident seçilə bilər, ancaq Azərbaycan və Türkmənistanın konstitusiyalarında bu mövzuya dair bir məhdudiyyət yoxdur. Prezidentlik müddətinin məhdudlaşdırılması, siyasi rəqabəti və hakimiyyətin rotasiyasını təşviq edərək demokratik dəyərləri gücləndirə bilər. Bununla yanaşı, belə bir məhdudiyyətin olmaması, davamlı siyasət yürütmək və uzunmüddətli strategiyaların həyata keçirilməsi baxımından üstünlük kimi də qiymətləndirilə bilər. Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti altı il müddətinə seçilir, digər Türk respublikalarında isə prezidentlər yeddi il müddətinə seçilirlər. Qazaxıstan və Qırğızıstan prezidentlərinin səlahiyyətlərini icra etdikləri müddətdə siyasi partiya üzvlükdən çəkilmələri nəzərdə tutulmuşdur, amma Azərbaycan, Özbəkistan və Türkmənistanın konstitusiyalarında belə bir tələbin olması barədə məlumat yoxdur. Prezidentin səlahiyyət müddətində siyasi partiya üzvlüyünü dayandırması, dövlət başçısının tərəfsizliyini qorumağa və dövlət idarəetməsini partiya maraqlarından müstəqil saxlamağa xidmət edir. Qazaxıstan və Qırğızıstanda bu prinsipin tətbiqi, siyasi plüralizmi və prezidentin bitərəfliyini möhkəmləndirə bilsə də, Azərbaycan, Özbəkistan və Türkmənistanın konstitusiyalarında bu məsələnin tənzimlənməməsi, icra hakimiyyətinin siyasi partiyalarla daha sıx əlaqələr qurmasına şərait yaradır.

Azərbaycanda, digər Türk respublikalarından fərqli olaraq, vitse-prezidentlik institutu mövcuddur. Yeni prezident seçilənə qədər prezidentin səlahiyyətləri birinci vitse-prezidentə keçir. Birinci vitse-prezidentin icra edə bilmədiyi halda, səlahiyyətlər birinci vitse-prezident statusu almış digər vitse-prezidentə, onun da mümkün olmaması halında isə baş nazirə, daha sonra isə Milli Məclisin sədrinə həvalə edilir. Digər Türk respublikalarından fərqli olaraq, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistanda prezidentin səlahiyyətləri birbaşa Milli Məclislərə keçir. Bu fərq, Azərbaycanda vitse-prezidentlik institutunun mövcudluğunun

hakimiyyətin davamlılığını və idarəetmədə çevikliyi təmin etməyə yönəldiyini göstərir. Prezidentin səlahiyyətlərinin icraedici orqanlar arasında ötürülməsi idarəetmədə sabitliyi gücləndirə bilər. Lakin, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistanda prezidentin səlahiyyətlərinin birbaşa parlamentə keçməsi, qanunverici orqanın daha çox rola sahib olmasını və hakimiyyətin bölgüsündə fərqli yanaşmanı əks etdirir. İcra səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsi məqsədilə yaradılan Nazirlər Kabinetinin strukturunda, Türkmənistandan başqa, bütün digər Türk respublikalarında baş nazirlik mövcuddur. Türkmənistanda isə Nazirlər Kabinetinin sədri prezidentdir. Bu vəziyyət, Türkmənistanda prezidentin həm Nazirlər Kabinetinin, həm də icra hakimiyyətinin birbaşa rəhbəri olaraq mərkəzləşdirilmiş idarəetməni təmin etməsinə imkan verir. Digər tərəfdən, digər ölkələrdə baş nazirlik institutunun olması icra hakimiyyətinin funksiyalarının bölgüsünü təmin edir və idarəetmədə kollektiv məsuliyyətlə yanaşı, hakimiyyətin bölünməsinə təşviq edir. Türk respublikalarının prezident və Nazirlər Kabineti ilə bağlı konstitusional müddəaları məqalənin əlavələr bölməsində yerləşən cədvəl 1-də təqdim edilmişdir.

Yerli icra hakimiyyətləri müxtəlif Türk respublikalarında fərqli strukturlara malikdir. Azərbaycanda icra hakimiyyətinin başçısı, respublika tabeli şəhər, rayon və şəhər rayonunda vəzifə icra edir. Qazaxıstanda isə icra hakimiyyətinin başında olan akim, oblast (bölgə), respublika tabeli şəhər və oblast tabeli şəhərin rayonlarında fəaliyyət göstərir. Qırğızıstanda akim, oblast və rayonlarda yerli icra hakimiyyətini təmsil edir. Özbəkistanda hakim, vilayət, tuman (rayon) və şəhərlərdə (tuman tabeliyindəki şəhər istisna olmaqla) səlahiyyətlərini həyata keçirir. Türkmənistanda isə hakim, vilayət, etrap və şəhərlərdə (etrap tabeliyindəki şəhər istisna olmaqla) yerli icra hakimiyyətini yerinə yetirir. Azərbaycandan fərqli olaraq, digər ölkələrdə xalq deputatları Sovetinə bənzər orqanlar mövcuddur. Qazaxıstanda bu orqan "maslixat", Qırğızıstanda "məşvərətçi kolegiya", Özbəkistanda "xalq deputatları kəngəşi" və Türkmənistanda "xalq məsləhətləri" adlandırılır və fəaliyyət göstərir. Mühüm bir fərq olaraq, icra hakimiyyəti başçısı eyni zamanda bu orqanların sədri vəzifəsini icra edə bilmir. Azərbaycanda isə yerli idarələrin təsiri azaldılaraq mərkəzi hakimiyyətin gücünün artırılması meylləri müşahidə edilir. Türk respublikalarında yerlərdə icra hakimiyyətinin struktur və funksiyalarına dair məlumatlar məqalənin əlavələr bölməsində yerləşən cədvəl 3-də təqdim edilmişdir.

Azərbaycanda yerli özünüidarə, seçkilər yolu ilə formalaşdırılan bələdiyyələr tərəfindən həyata keçirilir və şəhər, qəsəbə, kəndlərdə vəzifə yerinə yetirir. Qazaxıstanda isə rayon tabeli şəhər, kənd, qəsəbə və kənd dairəsi daxilində akimlər yerli özünüidarəni təmin edir. Qırğızıstanda

yerli özünüidarəetmə orqanları kənd və şəhər (respublika, oblast, rayon tabeli) meriyalarıdır. Özbəkistanda isə şəhər tipli qəsəbə, qışlaq, kənd və məhəllələrdə vətəndaşların yığıncaqları özünüidarəetmə orqanları kimi fəaliyyət göstərir. Türkmənistanda isə etrapdakı şəhər, şəhər tipli qəsəbə və kənd dairəsində yerli özünüidarəetmə orqanı təşkil edilir. Yerli özünüidarəetmə institutlarının təşkilati forması hər bir ölkənin inzibati idarəetmə modelinə uyğun olaraq fərqlənir. Azərbaycanda yerli özünüidarə bələdiyyələr vasitəsilə həyata keçirilərkən, digər ölkələrdə bu səlahiyyətlər icraedici orqanların (akim, meriya) və ya vətəndaş yığıncaqlarının nəzdində strukturlanır. Türk respublikalarında yerli özünüidarəetmələr, məqalənin əlavələr bölməsində yer alan cədvəl 4-də göstərilmişdir; eyni zamanda yerlərdə icra hakimiyyətləri və yerli özünüidarəetmələrlə bağlı konstitusiyalarda tənzimlənmiş müddəalar cədvəl 2-də təqdim edilmişdir.

Ədəbiyyat

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. (2016). 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (26 sentyabr 2016-cı il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). Bakı.

Bələdiyyələrin statusu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2024). 2 iyul 1999-cu ildə qəbul edilmişdir (18 oktyabr 2024-cü il tarixində olan dəyişiklik və əlavələr). Bakı.

Eto normal'naya praktika i samoupravleniye Respubliki Kazakhstan. (2001). 23 yanvar 2001-ci ildə qəbul edilmişdir. Almatı.

Izбирatel'nyy okrug Turkmenistan. (2023). 18 may 1992-ci ildə qəbul edilmişdir (21 yanvar 2023-cü il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). Aşqabad.

Konstitutsii Respubliki Karakalapakstan. (2021). 9 aprel 1993-cü ildə qəbul edilmişdir (12 fevral 2021-ci il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). Daşkənd.

Konstitutsii Respubliki Kazakhstan. (2022). 30 avqust 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (5 iyun 2022-ci il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). Almatı.

Konstitutsiya Respubliki Uzbekistan. (2023). 8 dekabr 1992-ci ildə qəbul edilmişdir (30 aprel 2023-cü il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). Daşkənd.

Kyrgyz Respblikasynskiy izbiratel'nyy okrug. (2021). 5 may 1993-cü ildə qəbul edilmişdir (5 may 2021-ci il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). Bişkək.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu. (2018). 29 dekabr 1998-ci ildə qəbul edilmişdir (24 aprel 2018-ci il tarixində olan dəyişiklik və əlavələr). Bakı.

Nazhmite zdes', chtoby uznat' bol'she ob administratsii i organizatsiyakh. (2021). 20 oktyabr 2021-ci ildə qəbul edilmişdir. Bişkək.

V sleduyushchem razdele my rassmotrim Uzbekistan. (2024). 2 sentyabr 1993-cü ildə qəbul edilmişdir (10 oktyabr 2024-cü il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). Daşkənd.

Yerli icra hakimiyyətləri haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. (2024). 6 iyun 2012-ci ildə qəbul edilmişdir (30 may 2024-cü il tarixində olan dəyişiklik və əlavələr). Bakı.

Zakon respubliki Uzbekistan o vnesenii izmeneniy i dopolneniy v zakon respubliki uzbekistan «ob organakh grazhdanskogo obshchestva». (2013). 23 aprel 2013-cü ildə qəbul edilmişdir. Daşkənd.

Zakon Turkmenistana o mestnom samoupravlenii. (2022). 15 yanvar 2003-cü ildə qəbul edilmişdir (20 noyabr 2022-ci il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). Aşqabad.

Zakon Turkmenistana o mestnykh predstavitel'nykh organakh gosudarstvennoy vlasti. (2023). 10 may 2010-cu ildə qəbul edilmişdir (3 iyun 2023-cü il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). Aşqabad.

Zakon Turkmenistana o mestnykh predstavitel'nykh organakh gosudarstvennoy vlasti. (2023). 1 oktyabr 2011-ci ildə qəbul edilmişdir (3 iyun 2023-cü il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). Aşqabad.

Əlavələr

Cədvəl 1: Türk respublikalarında Prezident və Nazirlər Kabineti ilə bağlı müddələrin konstitusiyalarında tənzimləmə yerləri

Konstitusiyada tənzimləmə yerləri		
	Prezident	Nazirlər Kabineti
Azərbaycan	III bölmə Dövlət hakimiyyəti VI fəsil İcra hakimiyyəti-Prezident	III bölmə Dövlət hakimiyyəti VI fəsil İcra hakimiyyəti- Nazirlər Kabineti
Qazaxıstan	III Bölüm Президент (Раздел III Президент)	V Bölüm Үкімет (Раздел V Правительство)
Qırğızıstan	Үчүнчү Бөлүм Кыргыз Республикасынын Президенти (Раздел Третий Президент Кыргызской Республики)	Бешинчи Бөлүм Кыргыз Республикасынын Аткаруу Бийлиги-Өкмөт (Раздел Пятый Исполнительная Власть Кыргызской Республики- Правительство)
Özbəkistan	Beshinchi Bo'lim Davlat Hokimiyatining Tashkil Etilishi (Раздел Пятый. Организация Государственной Власти) XIX Bob O'zbekiston Respublikasining Prezidenti (Глава XIX Президент Республики Узбекистан)	Beshinchi Bo'lim Davlat Hokimiyatining Tashkil Etilishi (Раздел Пятый. Организация Государственной Власти) XX Bob O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (Глава XX Кабинет Министров Республики Узбекистан)

Türkmenistan	III Bölüm Türkmenistanda Döwlet Häkimiýet Edaralarynyň Ulgamy (Раздел III Система Органов Государственной Власти В Туркменистане) II Bar Türkmenistanyň Prezidenti (Глава II Президент Туркменистана)	III Bölüm Türkmenistanda Döwlet Häkimiýet Edaralarynyň Ulgamy (Раздел III Система Органов Государственной Власти В Туркменистане) IV Bar Türkmenistanyň Ministrler Kabineti (Глава IV Кабинет Министров Туркменистана)

Cədvəl 2: Türk respublikalarında yerlərdə icra hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə ilə bağlı müddəaların konstitusiyalarında tənzimləmə yerləri

Konstitusiyada tənzimləmə yerləri		
	Yerlərdə icra hakimiyyəti	Yerli özünüidarəetmə
Azərbaycan	Üçüncü bölmə Dövlət hakimiyyəti VI fəsil İcra hakimiyyəti	Dördüncü bölmə Yerli özünüidarəetmə IX fəsil Bələdiyyələr
Qazaxıstan	VIII бөлім Жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару (Раздел VIII Местное государственное управление и самоуправление)	VIII бөлім Жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару (Раздел VIII Местное государственное управление и самоуправление)
Qırğızıstan	Бешинчи Бөлүм Кыргыз Республикасынын Аткаруу Бийлиги	Сегизинчи Бөлүм Жергиликтүү Өз Алдынча Башкаруу (Раздел Восьмой Местное Самоуправление)

	<i>(Раздел Исполнительная Власть Кыргызской Республики)</i>	
Özbəkistan	Beshinchi bo'lim Davlat hokimiyatining tashkil etilishi <i>(Раздел пятый. Организация государственной власти)</i> XXI bob. Mahalliy davlat hokimiyati asoslari. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari <i>(Глава XXI. Основы государственной власти на местах. Органы самоуправления граждан)</i>	Beshinchi bo'lim Davlat hokimiyatining tashkil etilishi <i>(Раздел пятый. Организация государственной власти)</i> XXI bob. Mahalliy davlat hokimiyati asoslari. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari <i>(Глава XXI. Основы государственной власти на местах. Органы самоуправления граждан)</i>
Türkmenistan	III bölüm Türkmenistanda döwlet häkimiýet edaralarynyň ulgamy <i>(Раздел III. Система органов государственной власти в туркменистане)</i> VI bap Döwlet häkimiýetiniň ýerli edaralary <i>Глава VI. Местные органы государственной власти</i>	IV bölüm. Ýerli öz-özünü dolandyryş <i>(Раздел IV. Местное самоуправление)</i>

Cədvəl 3: Türk respublikalarında yerlərdə icra hakimiyyətləri

	Yerlərdə icra hakimiyyəti	
Azərbaycan	Adı:	Yerli icra hakimiyyəti
	Başçısı:	Yerli icra hakimiyyəti başçısı
	Yerləri:	Şəhər, rayon, şəhər rayonu
Qazaxıstan	Adı:	Жергілікті атқарушы орган-әкімдік (<i>Местный исполнительный орган-акимат- Yerli icra hakimiyyəti orqanı-akimlik</i>), Жергілікті өкілді орган-мәслихат (<i>Местный представительный орган-маслихат- Yerli nümayəndəlik orqanı-məsləhət</i>)
	Başçısı:	Әкім (<i>Аким-Akim</i>)
	Yerləri:	Облыст, республикалық маңызы бар қала, астана, аудан-облыстық маңызы бар қаланың (<i>Области, город республиканского значения, столица, района (города областного значения)-Oblast, respublika tabeli şəhər, paytaxt, rayon(oblast tabeli şəhər))</i>)
Qırğızıstan	Adı:	Жергиликтүү мамлекеттик администрация (<i>Местная государственная администрация- Yerli dövlət idarəçiliyi</i>), Кеңешүүчү орган (<i>Совещательный орган- Məsləhət orqanı</i>)
	Başçısı:	Жергиликтүү мамлекеттик администрациянын башчысы-аким (<i>Глава местной государственной администрации-аким- Yerli dövlət idarəçiliyinin sədri-akim</i>)
	Yerləri:	Област, район (<i>Oblast, rayon</i>)

Özbəkistan	Adı:	Mahalliy ijroiya hokimiyati organlari-hokimliklar (<i>Органы исполнительной власти на местах-хокимияты-Йерли icra hakimiyyati orqanlari-hakimliklar</i>), Xalq deputatlari kengashlari (<i>Кенгаши народных депутатов- Xalq deputatlari kengeshlari</i>)
	Başçısı:	Hakim (<i>Хоким-Наким</i>)
	Yerləri:	Viloyat, tuman, shahar (tumanga bo'ysunadigan shaharlardan tashqari) (<i>Област, район, город (кроме городов районного подчинения)-Vilayət, tuman, şəhər (rayon tabeliyində olan şəhərlər istisna olmaqla)</i>)
Türkmənistan	Adı:	Döwlet häkimiýetiniň ýerli edaralary (<i>Местные органы государственной власти-Йерли dövlət hakimiyyati orqanlari</i>)
	Başçısı:	Ýetiriji häkimiýetiň ýerli edaralarynyň ýolbaşçylary-häkim (<i>Глава местной государственной администрации- хяким -Йерли dövlət idarəçiliyinin sədri-hakim</i>)
	Yerləri:	Welaýat, etrap, şäher (<i>Велаят, этрап, город-Vilayət, etrap, şəhər</i>)

Cədvəl 4: Türk respublikalarında yerli özünüidarəetmələr

	Yerli özünüidarəetmə	
Azərbaycan	Adı:	Bələdiyyə, Vətəndaş yığıncaqları
	Başçısı:	Bələdiyyənin sədri
	Yerləri:	Şəhər, qəsəbə, kənd
Qazaxıstan	Adı:	Жергілікті атқарушы орган-әкімдік (<i>Местный исполнительный орган-акимат- Yerli icra hakimiyyəti orqanı-akimlik</i>), Жергілікті өкілді орган-мәслихат (<i>Местный представительный орган-маслихат- Yerli nümayəndəlik orqanı-məsləhət</i>)
	Başçısı:	Әкім (<i>Аким-Akim</i>)
	Yerləri:	Аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ (<i>Города районного значения, села, поселка, сельского округа-Rayon tabeli şəhər, kənd, qəsəbə, kənd dairəsi</i>)
Qırğızıstan	Adı:	Муниципалдык (<i>Муниципалитеты-Bələdiyyələr</i>), Шаардын мэриясы (<i>Мэрия города-Şəhər meriyası</i>), Айыл өкмөтү (<i>Айыл окмоту-Kənd dairəsi</i>), Жергиликтүү кеңештер (<i>Местные кенеші-Yerli keneşler</i>)
	Başçısı:	Шаардын мэри (<i>Мэр-Şəhər meri</i>), Айыл өкмөтү башчысы (<i>Глава айыл окмоту-Kənd dairəsi başçısı</i>)
	Yerləri:	Шаар (республикалык, областтык, райондук маанидеги), айыл (<i>Города республиканского, областного, районного значения, айыл-Respublika, oblast, rayon tabeli şəhər, kənd</i>)

Özbəkistan	Adı:	Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari (<i>Органов самоуправления граждан- Vətəndaşların özünüidarə orqanları</i>), Fuqarolar yig‘ini kengashi (<i>Кенгаи схода граждан- Vətəndaşların yığıncaq kengeşi</i>), Taftish komissiyasi (<i>Ревизионная комиссия- Taftiş komissiyasi</i>)
	Başçısı:	Fuqarolar yig‘ini raisi (<i>Председателя схода граждан-Vətəndaş yığıncağının sədri</i>)
	Yerləri:	Shaharcha, qishloq, ovul, mahalla (<i>Поселках, кишлаках и аулах, махаллях-qəsəbə, qışlaq və kənd, məhəllə</i>)
Türkmənistan	Adı:	Yerli öz-özünü dolandyryş edaralary (<i>Органы местного самоуправления- Yerli hakimiyyət orqanları</i>), Geňeş (<i>Генгеиш-Geneş</i>)
	Başçısı:	Arçyn (<i>Арчын-Arçın</i>)
	Yerləri:	Etrapdaky şəher, şəherçe, geňeşlik (<i>Городах в этрапе, посёлках и генгеишликах-Etrapdaki şəhər, qəsəbə və geneşlik</i>)